

Trei interpretari a “Fenomenologiei Spiritului” a lui Hegel

M. Lăzărescu
Noiembrie 2007
Aniversare a 200 de ani de la apariția cărții
Universitatea de Vest Timișoara

Fenomenologia Spiritului (F.S.) a lui Hegel poate fi un criteriu de clasificare a muritorilor în:

- Cei ce au citit F.S. și cei ce nu au citit-o. Ultimii se subîmpart în:
 - Cei ce nu au citit-o și nici nu intenționează să o citească
 - Cei ce intenționează să o citească
 - Cei ce deși nu au citit-o discută despre ea pe baza unor informații colaterale sau a unor rezumate și comentarii
 - Cei care nu discută despre această carte
- Cei care au citit F.S se pot subîmpărți de asemenea în:
 - Cei ce au citit-o în germană sau în traducere
 - Cei ce au citit-o o dată sau de mai multe ori, eventual au și studiat-o
 - Cei care citind-o au înțeles câte ceva și cei care nu au înțeles mare lucru, deși spun că da
 - Cei care au citit-o cu sublinieri și adnotări și cei care au citit-o ca atare
 - Cei care pe lângă F.S. au citit și alte opere ale lui Hegel
 - Cei ce au citit-o și nu le pasă și cei cărora le pasă și își pun probleme, meditează și se frământă în urma acestei lecturi

Privitor la acest subiect Noica scria în 1970¹:

¹ C Noica, Povestire despre om, Ed. Cartea Romanească, 1980, pg 12

«“Fenomenologia” e cartea peripețiilor adevărate din fiecare conștiință individuală. Ai vrea să nu citești cartea aceasta, dar ea este dintre acelea ce nu pot fi ignorate nepedepsit. Dacă nu citești cartea atunci riști s-o scrii, într-un fel, adică să desfășori traiectoria vieții proprii de conștiință potrivit unora sau altora din capitolele ei. Și riscul mare e de a o scrie prost, de a rămâne blocat în câte un capitol și a te stinge acolo.»

Provocarea e deci teribilă.

Ca orice capodoperă a istoriei filosofiei Fenomenologia Spiritului se pretează la mai multe lecturi și interpretări paralele. Vom propune trei:

1. Fenomenologia Spiritului ca dezvoltare speculativă a problematicii din dialogul Parmenide de Platon, la capătul metafizicii occidentale.

Singurul autor și text filosofic pe care-l invocă explicit Hegel în Fenomenologia Spiritului, încă de la sfârșitul prefaței, este Parmenidele lui Platon, despre care scrie apreciativ: “...desigur, cea mai înaltă operă de artă a vechii dialectici”. După cum bine se știe în acest dialog Platon dezvoltă problema corelației dintre ființă, Unu și multiplu, fără a da nici o soluție. Iar, împreună cu problema Alterității – în raport cu Unu, din Sofistul – divinul Platon a instituit o tematică care a străbătut întreaga gândire filosofică occidentală până în zilele noastre. Dar probabil nicicând și niciunde această tematică nu a fost reluată așa de frontal și explicit ca în Fenomenologia Spiritului în care ea e prezentă din prima până în ultima pagină, mereu reiterată și reanalizată în contextul noilor concepte filosofice ce s-au impus pe parcurs, precum cele de Conștiință și Rațiune, Eu și Absolut, la care Hegel adaugă pe cel de Spirit.

Tema Unu-lui apare din capitolul II, al percepției, în care citim: “Unul este momentul negației, în felul în care el însăși se raportează în mod simplu

la sine și exclude pe Altul, și prin care natura lucrului este determinată ca lucru”; și mai departe: “voi fi deci mai intens conștient de lucru ca Unu și trebuiește să-l mențin ferm în această determinare adevărată...numai că lucrul este Unul și suntem conștienți că această diversitate prin care el a încetat să mai fie Unul cade în noi”. Continuarea comentariului (asupra percepției) ajunge inevitabil la Unitate, care exclude din sine diferența și care este cea pe care conștiința trebuie să o ia asupra ei, cu trimitere explicită la “unitatea sintetică a priori a conștiinței” a lui Kant. Dar comentariul insistă asupra Unului ca substrat al obiectului perceput pentru ca apoi să se dea credit multiplului și diversității. Hegel, în momentul în care își afirmă propria-i poziționare, nu se polarizează în direcția Unului ca Plotin, ci dimpotrivă, pariază pe multiplu. El nu rămâne la nivelul abstract al discuției și nici la cel matematic, ci se cufundă în diversitatea lumii reale și concrete. La acest nivel lucrul e cunoscut prin conștiință. Conștiința e desigur un Unu, sintetic. Dar aici intervine inovația sa. Conștiința e Unu doar “în sine”. Ea există însă și “pentru altu”. Alteritatea nu e acum o ipoteză, ci e un dat structural. Ființa pentru altul și Conștiința pentru altul sunt elemente pe care nu le presupui, ci cu care operezi. Mai ales că mișcarea se întoarce, astfel încât ființa și conștiința devin acum “pentru sine”. De fapt, în final “în și pentru sine”. Aceasta viziune nu e posibilă dacă nu se iese din Unu permanent-plotinean. Iar Hegel dă credit multiplicității și diversității. Este drumul ascendent ce merge de la abstractul Unului la concretetea vie a realului, divers și multiplu. Devenirea susține acest proces. Sau altfel spus e consubstanțială cu el. Unitatea, Universalitatea, Universul, toate sunt momente abstracte, care mereu ies din sine – din Unu – pentru altul și în altul, reîntorcându-se apoi în Sine – Unu. Varietatea acestuia se deschide în cercuri concentrice ce se integrează reciproc prin procesul de

“aufhebung”. Albul are însă aceeași forță ca și Unul. Marea descoperire a Sinelui și a dialecticii sale face să explodeze imobilitatea Unului în varietatea și plenitudinea devenirii. Temele din Parmenide – și Sofistul – sunt abordate frontal, iar lumea pe care o comentează Hegel în numele „Științei” e o lume ancorată în timp și devenire, univers problematic ce lipsește din comentariul lui Platon.

Fenomenologia Spiritului e un magistral exemplu de abordare și dezvoltare a uneia din cele mai adânci teme ale gândirii, ale metafizicii tradiționale.

2. Fenomenologia Spiritului ca final apoteotic a metafizicii occidentale, concretizat prin jocul lingvistic al termenilor și conceptelor

Idea că odată cu Hegel se încheie metafizica occidentală ce începe prin Platon, a fost susținută și dezvoltată de Heidegger. În discuție era faptul că această metafizică (centrată de ideea de Unu, mai mult sau mai puțin transcendent sau divin) se constituie ca un demers speculativ, care lasă în uitare problema ființei. După cum se știe, Hegel a elaborat două mari opere, care corespund ideii de “Sistem al științei” (System der wissenschaft) și care, după Beaufret², sunt de două ori teologice.

1. fenomenologia spiritului e teologia lui Dumnezeu “la noi acasă” (bei uns), altfel spus al omului în care sălășluiește Dumnezeu
2. știința logicii este teologia lui Dumnezeu, “la el acasă”, adică “înainte de a fi fost create natura și spiritele finite”, deci teologia lui Dumnezeu fără om.

² Jean Beaufret, Lectur de filosofie, vol 2, Ed Amarcord, Timișoara, 1999, pg 167

Fenomenologia Spiritului a fost scrisă în 1806, când Hegel, docent la Jena, avea 36 de ani (și publicată în 1807). Ființă și Timp, lucrarea lui Heidegger în care se conturează critica metafizicii occidentale, a apărut în 1927, când autorul avea 38 ani. Ea nu a mai fost urmată însă în anii săi maturi de o lucrare sistematică de tipul Științei Logicii a lui Hegel. Vremea sistemelor filosofice trecuse odată cu finalul “metafizicii occidentale” și apusul modernității.

Prin ce se plasează Hegel la finalul acelei linii de gândire speculativ-critice etichetată de Heidegger ca și metafizică? Care e solidaritatea care leagă aceasta suită de mari filosofi de-a lungul aproape 2500 de ani? Gândul acestora s-a cristalizat într-o suită de concepte pe care de-a lungul veacurilor ei și le-a împrumutat și dezvoltat. Hegel nu le ignoră, ci dimpotrivă le folosește pe toate, la care mai adaugă câteva. Jocul lingvistic ce se desfășoară în Fenomenologia Spiritului rezumă istoria “metafizicii occidentale”.

În primul rând întâlnim conceptul de “ființă” pe care Heidegger îl plasează înaintea declanșării acestei metafizici. Ființa și neființa, Unu (hen), elementele, logos-ul, nemărginitul, fundamentul (ca arhé), nous-ul, și încă altele s-ar mișca în zona aurorară a punerii problemei ființei. Vine apoi Platon, care afirmă cu stridență problematica Unu-multiplu, Unu-Altul, precum și Ideile. Și în continuare – după Socrate – tema Binelui și a Frumosului suprem, cea a Adevărului. Desigur, odată cu Aristotel, Ideilor urmează cauza (varietatea tipurilor de cauze), categoriile, judecățile, silogismele (logica), problemele politicului, etica, retorica, tragedia, tematica sufletului (psyché), a argumentării (libere) a acțiunilor, virtutea (areté), etica. În sfârșit, ciclul grecesc se termină cu formidabila provocare sceptică a criteriului (criterion).

Întreagă această terminologie e prezentă în Fenomenologia Spiritului, cu accent pe tema Unu, multiplu, Altul (alteritate), divers. Dar în prim plan apar acum alte concepte, pe care le-a introdus Europa cea gânditoare. În primul rând înșiși gândul, gândirea, în continuarea nous-ului grecesc și a cogito-ului cartezian. Dar mai ales conștiința. Conștiința, prefigurată și subînțeleasă în elaborarea lui Descartes, capătă pregnanță filosofică odată cu Kant, unde ea oscilează mereu între conștiința individuală și conștiința în genere. Hegel menține și dezvoltă această ambiguitate. Conștiința este a individului, a subiectului, a persoanei, dar în același timp funcționează și o conștiință generică, o conștiință a epocii, o conștiință absolută. Niciunde conștiința nu e definită, cum nu e nimic definit în această fenomenologie în care ești purtat în mii de cotloane, universuri și perspective și se arată și se dezvoltă sugestiv sau chiar convingător nenumărate aspecte ale realității, dar ești mereu lăsat să resimți și să-ți imaginezi referențialul. Cele fără de număr fețe ale conștiinței din Fenomenologie sunt marcate de sugestiile celui ce scrie și face apel la intuiția cititorului, la faptul că sunt comentate lucruri cu care ești familiarizat, că și se dezvoltă – sau ești invitat să-ți dezvoltă – ceea ce zace în tine, ceea ce presimți. De fapt, metoda fenomenologică prin astfel de incitații la “dezvăluiri” și operează. Oricum conștiința este marele subiect și marele erou al Fenomenologiei Spiritului, carte despre care s-a spus că de fapt constă dintr-o trudnică lucrare de ivire și afirmare a spiritului în și prin conștiință.

Sunt multe alte concepte ale metafizicii tradiționale care, în această carte, sunt puse la lucru treptat și metodic, dar cu reluări circulare, insistente și luminoase. Astfel sunt conceptele de lucru, obiect, realitate, esență, lume. Toate acestea au tradiții încărcate de sens, dar Hegel le tratează uneori cu dezinvoltură. Lucrul de exemplu este și obiectul de care ne folosim zilnic,

și “lucrul în sine” al lui Kant. Obiectul, la fel, poate fi un obiect oarecare sau corelatul subiectului (subiectivității) așa cum rezultă din analiza lui Kant; pentru a gira apoi zona “obiectivității” (mai mult sau mai puțin indiferentă de subiect). Realitatea e un concept cu largă tradiție, cu punct de plecare în res-lucru și care a făcut epocă în scolastică prin controversa dintre nominaliști și realiști. Mai târziu Hegel va pedala pe ideea că “tot ceea ce e rațional e real”. Lumea, la rândul său e un vechi concept ce se revendică de la Cosmosul pitagoreic și care are o tradiție marcată de dogmatica creștină în care Dumnezeu creează lumea din nimic. Și în care, ceea ce e “lumesc” se diferențiază de ceea ce e sfânt și de “lumea de apoi”. Hegel, în Fenomenologia Spiritului, nu își bate capul să distingă grijuliu semnificația tuturor acestor termeni, așa cum o face maturul Heidegger. Și cum ar pretinde-o cineva preocupat de “jocul lingvistic” prezent în textele unui gânditor. El îmbrățișează însă din plin și dezvoltă conceptul de rațiune, în elementul căruia continuă să trăiască. Căci își petrecuse tinerețea în vremurile în care erau cultivate la toate curțile și în toate saloanele “luminile rațiunii”. Totuși în economia Fenomenologiei Spiritului, rațiunea nu are ponderea conștiinței. Ea apare la un moment dat, în istorie și în ierarhia structurării conștiinței în drumul său spre spirit și absolut. Dar doar ca un moment, ce e drept esențial. La începutul său conștiința se descurcă bine și fără de rațiune, ca și conștiință a ceva și chiar ca și conștiință de sine. Și apoi, permanentele poziționări și negări, treceri, disoluții, reorganizări, contradicții, depășiri, integrări ș.a.m.d., pe care Hegel le cultivă din plin, nu fac casă prea bună cu ordinea și ierarhia - uneori fixistă - a rațiunii, așa cum s-a afirmat ea în epoca sa de aur, pe care Hegel tocmai încearcă să o depășească.

Urmează alți “termeni – concepte”, ce se afirmaseră în cadrul Idealismului german, în însăși anii formării lui Hegel. Noțiunea de Eu este importantă la Kant, dublând-o continuu pe cea de conștiință. Ea capătă însă mare pregnanță la Fichte, predecesorul și contemporanul lui Hegel. Eul în raport cu Non-Eul era marea temă de dezbatere a acestuia. Și aceasta persistă din plin în Fenomenologie. De asemenea conceptul de Absolut. Acesta fusese nu de mult lansat și susținut cu frenezie de Schelling. Hegel îl preia, îl introduce în sistem și face din el un operator universal, o cheie ce se aplică aproape la toate ușile, cu semnificația a ceva ce se plasează în zona necondiționalului, undeva de unde porcede și transcendența dumnezeirii. Mai toate conceptele ce au un anumit rang se pot contamina de absolut, pot avea o variantă marcată de absolut: conștiința absolută, esența absolută, conceptul absolut, sinele absolut, ideea absolută, spiritul absolut, cunoașterea absolută. Ceea ce nu e clar lămurit e ce ar însemna absolutul ca substantiv (ca noțiune – concept) și nu doar ca adjectiv. Dar, se poate bănui că e ceva ce tinde spre o zonă supremă, transcendentă și necondiționată a ființei

La această recuzită de concepte ale metafizicii tradiționale, așa cum se constituiseră până la el, Hegel mai adaugă câteva, drept contribuție proprie: Sinele, Spiritul, Conceptul, Știința.

Sinele nu a avut rang filosofic până la Hegel. Desigur, ca pronume reflexiv, el se referă la reflexivitate. Universul conștiinței, dublat apoi de Eu, este un teren prielnic pentru expresii precum “conștiința de sine”. Kant pentru prima dată dă rang termenului atunci când vorbește despre “lucru în sine”. (e vorba însă de “an sich” și nu de “selbst”). “În sine” (“an sich”) este

– susține Beaufort³ transpunerea grecescului τῷ ὄντι (to onti), iar “pentru sine” (für sich) a lui πρὸς ἡμᾶς (pros hemas). Hegel folosește expresia în sine, pentru altul și pentru sine, pentru a dezvolta din perspectiva ființei conștiente tematica Unu-multiplu, Unu-Altul a lui Platon. Utilizarea acestor termeni devine pe parcursul cărții tot mai frecventă, până se ajunge la substantive precum “însinele”, “sinele”, “sinele absolut”. Prin acest demers Hegel instituie un univers conceptual care s-a păstrat în Europa până la mijlocul sec XX. (de ex. la Sartre, în Critica rațiunii dialectice).

Spiritul e poate cea mai de seamă inovație conceptuală a lui Hegel. Acesta nu a existat ca termen filosofic până la el (în afara dogmaticii creștine) și nici după el. Te poți întreba ce ar fi zis Kant, cu 30 de ani înainte de apariția Fenomenologiei Spiritului, despre ideea de a folosi în filosofie un astfel de termen. Sorgința sa dogmatică este explicită. Dar eclozarea sa în filozofie rămâne misterioasă. O sugestie interesantă este trimiterea lui Mircea Eliade la Giacomino da Fiore care în sec. al XIII-lea, în Calabria, prevedea venirea unei noi împărății pământești după cea a tatălui și a fiului, prin cea de-a treia ipostază, prin domnia Duhului Sfânt. Oricum, Hegel optează explicit pentru sfântul spirit, odată cu viziunea sa (metodologică) triadică ce înlocuiește viziunea cuaternară a lui Kant. Cu aceasta se confirmă și interpretarea lui Heidegger care leagă strâns destinul metafizicii occidentale de atașamentul ei față de transcendența divină unicentrată. De fapt, în acest caz, creștină, prin unitatea triontică și trinipostazică a Dumnezeuului unic, ce iese în prim plan acum ca spirit. Pentru Hegel această provocare dă măsura formidabilei sale ambiții de a se plasa cu întreaga istorie a filosofiei, tocmai trecută prin filtrul raționalismului, în însăși inima dogmatică a transcendenței divine. El repetă insistent că înțelege prin spirit

³ Jean Beaufort, Lecturi de filozofie, vol 2, Ed Amarcord, Timișoara, 1999, pg 215

esența absolută, deci ceva ce ar veni dinspre filozofie. Dar, drumul său desfășurat spre știința logicii îl arată clar în lumină pe Dumnezeu, acel Dumnezeu filosofic de dinainte de a crea lumea.

În sfârșit ar mai fi termenii de concept și de știință. Oricât ar părea de straniu, “conceptul” nu a funcționat ca un termen filosofic important până la Hegel. În vremea scolasticii s-a lansat la un moment dat un curent, “conceptualist”. Dar mai târziu nici Descartes, nici Kant nu insistă asupra sa. În schimb acum conceptul e centrul misterios al articulării dintre om – deci conștiință – și lume, prin intermediul științei. Știință care nu are însă nimic de a face cu cea experimentală, bazată pe teorii științifice ce se vor confirma, așa cum se va dezvolta ea după Hegel pe baza vechiului empirism științific anglo-saxon. La Hegel “știința” pe care o anunță în Fenomenologie și o va dezvolta marea logică și enciclopedia științelor filosofice apare ca un demers speculativ – critic prin care sunt sesizate elementele structurate ale unei abstracte ființe supreme. Comentatorii zic: a lui Dumnezeu la el acasă, înainte de a fi creat lumea. Precum și a infrastructurii lumii create, care conduce și suportă spiritualitatea omului desfășurat în istorie. Știința lui Hegel e filozofie speculativă, parțial critică și eminentemente dialectică.

Cu întreagă această terminologie în spate, angajată într-un joc lingvistic aflat la limita controlabilului, Fenomenologia Spiritului apare ca o catedrală barocă hiperîncărcată de figuri. Dar, figurile acestea nu mai stau locului, ci încep să se miște, să-și schimbe locul, să treacă una în alta, să facă loc altora, mai prestigioase și sintetice, să o ia din loc, să pună însăși catedrala pe fugă.

Vorba lui Heidegger, răstălmăcită: ultima capodoperă a metafizicii occidentale își sapă mormântul prin logosul prea dezlănțuit. Căci mai mult nu se poate.

3. Fenomenologia Spiritului ca analitică a Dasein-ului

Cine și cum este ființa care-și pune problema ființei? se întreba Heidegger. În cartea de debut a lui Hegel nu e vorba explicit de problema ființei. Ba și mai târziu, în Știința logicii și în Enciclopedia Științelor Filosofice problema ființei – sub această denumire de “ființă” – rămâne ignorată. În Logică, termenul de ființă e folosit doar la început, în înțelesul ei cel mai slab posibil, ceea ce-i permite autorului să o echivaleze cu neantul, imaginând trecerea unuia în altul și declanșarea procesului devenirii. Dar apoi, în capitolele următoare ce tratează despre ființa determinată, despre esență, despre realitate, logica subiectului și despre multe altele, pentru a ajunge în final la ideea absolută, oare nu tot despre ființă e vorba? Desigur, s-a spus, despre ființa supremă, ipostaziată filosofic a lui Dumnezeu înainte de a crea lumea. Această ființă supremă, ca centru al gândirii absolute, e posibilă tot doar prin om, prin omul înțeles astfel cum îl prezintă Fenomenologia. Care, din acest punct de vedere poate fi înțeleasă și ca un fel de analitică a Dasein-ului ce-și pune problema absolutului gândirii și ființării. Vorba lui Hegel, spusă în altă parte: Ceea ce-l diferențiază în mod esențial pe om de animal și natură nu e gândirea, ci conceperea lui Dumnezeu, sesizarea acestuia ca esență absolută ce permite atingerea zonei absolutului gândirii.

Desigur, pare evident că Hegel pleacă la drum și merge tot timpul ghidat de certitudini, și nu de probleme, de întrebări. El trăiește în mijlocul unei vremi triumfale, apoteotice aproape, încrezătoare în devenire, în

evoluția, care nu peste mult timp va fi și teoretizată, iar apoi aplicată ca o paradigmă a spiritualității vremii. Neliniște există desigur. Dar e una a nerăbdării, a alunecării printre prea mult și prea plin, e începutul de dislocare a celor prea bine articulate în fixitatea lor, pentru a le mobiliza și dinamiza. Nu e neliniștea de a scormoni temeiurile, de a căuta cu înfrigurare criteriul.

În introducerea la Fenomenologie, Hegel reia în mai multe rânduri problema provocării sceptice și a nevoii de criteriu invocată de aceasta, dar nu se simte deloc impresionat, scrie cu siguranța celui ce are soluția sau e convins că o va găsi. De fapt, se comportă ca un gânditor cuprins de entuziasm, ca un poet în care a coborât zeul și l-a inspirat. Lui i s-au deschis orizonturile devenirii, ale progresului, ale evoluției și el le va căuta forma în exprimare, va căuta să transmită trepidația acestui entuziasm și generațiilor ce vin, conștient de istoricitate și de infinitate. Cartea se încheie cu versurile: - „Din cupa acestui imperiu al spiritului spumegă infinitatea sa”.

Fără a căuta să-și pună problema ființei, fără a avea răbdarea de a se așeza liniștit, meditativ, în fața temelor fundamentale ale acesteia pentru a le trata ca probleme, adică ca întrebări deschise, care cine știe dacă vor avea răspunsuri (sau ce răspunsuri?), Hegel se dezlănțuie înfrigurat, bântuit de duhuri mișcătoare ce vin din adâncuri, dinspre romantismul ce se prefigurează. Și etalează acum o poveste deosebită, o poveste a pământenilor, a muritorilor. Poveste ce are acum o istorie, care e instalată în istorie, care susține timpul ca istorie ce se desfășoară. Această poveste filosofică a omului, cu tot pământul, văzduhul, apa, focul și dumnezeii săi, e un basm de aici de pe acest pământ al nostru, povestit de cineva ce a prins vremea Revoluției Franceze și a lui Napoleon. Suntem într-un cu totul alt loc decât pe unde se pune problema “ființei raționale” atopice a lui Kant, cea din Critica Rațiunii Pure, carte ce se voia o analitică valabilă pentru “orice

ființă rațională posibilă”. Si astfel, tot în spiritul vremii, – dar al vremii sale, nu foarte îndepărtată în timp, dar radical îndepărtată în orizonturi, o ființă – valabilă pentru orice “lume posibilă”. Adică, în tradiția ce venea de la Origene prin Cusanus prelungindu-se până la Voltaire și Fontanelle, de pe orice “pământ” din cosmosul creat de Dumnezeu, chiar dacă fiecare din aceste pământuri își are propriul său Dumnezeu, cum medita Ockham. Gândirea lui Kant și a vremii sale imagina o ființă rațională anistorică, dar mult mai vast universală, inclusă în altă paradigmă de interpretare a eternei teme din Parmenidele lui Platon. Ființa pe care ne-o analizează indirect Fenomenologia prin succesiunea momentelor ce se autodepășesc întru integrare, este una evident mai provincială, e o ființă specifică acestui pământ și a începutului de secol XIX. Cu toate genialitatea sa de vizionar, Hegel cade în propria-i capcană. El particularizează în concret raportul Unul-Altul-Multiplu din perspectiva devenirii istorice până la un nivel la care nu mai poate vedea prea departe înaintea sa. Desigur, (se simte din carte, iar istoria ulterioară a confirmat-o) capodopera lui Hegel anunța timpuri viitoare. Anunța evoluționismului sec XIX, îl anunța pe Marx și utopia revoluționară, marchează și anunță în același timp istorismul. Dar, prin însăși organizarea sa în sistem prea plin – plin de concepte, articulații, fluidități și metamorfoze – gândirea din Fenomenologie se subminează pe sine. Când vezi marile palate hiperîmpodobite din vremea sfârșitului de sec XIX, din “la belle époque”, te întrebi dacă oamenii aceia știau ce va veni? Te întrebi , azi, dacă își dădeau seama că arhitectura se va reșeza pe linii geometrice simple. Tânărul Hegel nu avea cum să gândească astfel la viitor. Nici Hegel cel matur, al operei și sistemului împlinit, nu putea să se gândească la ce va fi după el. Bizar e că ceea ce pentru noi e de multă vreme evident, și anume faptul că de fapt istorismul lui Hegel se încheie în sensul

că se conturează ferm, se delimitează în epoca sa, nu putea fi sesizat de către autor. Și nu din lipsa capacităților sale intelectuale. Ci din înșiși angrenajul propriului sistem de gândire care, pentru a se împlini, trebuie să excludă tot ceea ce nu-i este propriu, să se particularizeze în istorie și să se înfășoare în jurul său însuși.

Nouă, azi, ne e destul de ușor să-l plasăm pe Hegel în “finalul metafizicii occidentale” sau în culmea modernității filosofice, care nu are transparență pentru ceea ce ea singură a generat. Și anume perspectiva vremurilor ne-unicentrate ci pluritopice, pe care unii o numesc post-modernism. Deși, fanatismul cu care Hegel îndeamnă spre bogăția diversului concret, tocmai în această direcție conduce.

Dar ar fi înțelept să privim lumea gândului cu respectul pe care aceasta îl merită. Gândirea presocratică , cu multitudinea ei de sugestii, nu a pierit după sintezele făcute de Platon și Aristotel. Aceștia doi, deși așa de adulați în evul mediu arab și creștin, s-au văzut transfigurați odată cu începutul idealismului german prin Kant. Descartes, aproape desființat de Hegel și Heidegger, se vede omagiat din plin de către “philosophy of mind”. Și tot astfel, oare câte fragmente minunate din Fenomenologia Spiritului nu vor inspira generațiile viitoare. Vorba lui Hegel: aufhebung. Dacă cineva îndrăznește în numele unei ideologii sau preferințe contemporane să ignore capodoperele, pietrele de cumpănă ale gândirii, ale acestui tezaur care face de mii de ori mai mult decât tot aurul din lume , o face desigur pe cont propriu și în numele unei autodefiniri. Nimeni, într-o democrație, nu poate obliga o altă conștiință să adere la ceva. Dar ignorarea lucrurilor importante se plătește, vorba lui Noica.

Faptul de a pretinde respect față de marile valori și de a-i lăsa în pace pe cei ce vor să se ocupe de ele, să le cerceteze și să le caute tâlcul, este o treabă de bun simț.

Și ar fi cazul, ca bunul simț să nu continue să rămână un paradox.

Epilog în mod aparent ciudat conceptul de spirit a dispărut din limbajul filosofic la fel de abrupt ca și apariția sa prin Hegel. S-a mai vorbit ce e drept un timp de “științe ale spiritului”. Dar odată cu Husserl nu mai putem identifica nici un echivalent al Spiritului. Cât despre filosofia anglo-saxonă, aceasta nu l-a utilizat niciodată. De fapt termenul de spirit a ajuns în sec XX să fie tot mai rar folosit și în limbajul obișnuit. Și nu doar din cauza rarefierii utilizării terminologiei creștine în viața de zi cu zi. Însăși orizontul lumesc al tradiționalei spiritualități, în sens de culturi și lume marcată de valori, s-a estompat mult în practica limbajului de zi cu zi. Adică, a început să scadă frecvența expresiei “spirit” în jocurile lingvistice ale oamenilor planetei.

Pe de altă parte faptul s-ar putea explica și prin victoria “spiritului capitalist”, în sensul devoțiunii pentru muncă, așa cum analizează Max Weber, cu impunerea stilului de viață anglo-saxon ce a adus cu sine în prim plan o filosofie analitică, cu accent pe limbaj și pragmatism și nu pe subiectivitatea conștiinței și pe spirit. În noile jocuri lingvistice s-au impus tot mai mult expresia și noțiunea de “mind” care nu e deloc echivalentul lui Geist, mai ales în conotațiile dogmatic-creștine ale acestuia.

Preeminența filosofică a Spiritului s-a stins apoi prin însuși împlinirea proiectului lui Hegel de a acorda atenție maximă concretului și diversului. Hegelianismul de stânga a renunțat repede la “Sfânta familie” și Marx a încercat să dea vigoare filosofică termenului de materialism. S-a impus apoi în mod ciudat, noțiunea de “viață”, ca ceva caracteristic existenței umane. Și

Nietzsche și Dilthey afirmă cu tărie “viața”, fac recurs la viață. Iar apoi Husserl vorbește despre Lebenswelt și Wittgenstein despre formele de viață. Viața noastră de zi cu zi, firescul și banalitatea vieții, ca punct de vedere pentru meditații filosofice l-a preocupat nu doar pe Husserl, ci și pe Heidegger, pe Bergson și toată școala filosofică franceză a sec. XX. Ca să nu mai vorbim de cea anglo-saxonă, care s-a și conturat pe analiza limbajului vieții curente, a simțului comun.

Coborârea din zona sublimului în direcția existenței umile – a ontologiei firului de praf, cum sugera Platon – să fie oare expresia faptului ca prin Fenomenologia lui Hegel s-a atins un punct critic de la care era nevoie să te oprești, pentru a răsufla și a gândi din nou asupra drumurilor posibile? A drumurilor prin pădure, prin sate sau chiar pe magistrale lustruite? E posibil. Hegel care nu a uitat să vorbească de viclenia rațiunii ne provoacă însă în continuare, atâta vreme cât ideea sa de “aufhebung” nu a putut fi dislocată.

Suntem în prezent în cu totul alt loc decât pe vremea lui Hegel. Dar, cu drum cu tot, cu toată Fenomenologia Spiritului în bagajul nostru.